

ІРИНА БАБИЧ

*Тема курсової роботи: “Дискурс комічного у творчості В. Даниленка”
Науковий керівник: асистент Горбань А.В.*

Хихикання над передсмертним ложем імперії (Політично-соціальна сатира Володимира Даниленка в контексті ідеології вісімдесятиництва)

Кожне покоління українських письменників розвивало антиколоніальні мотиви, але саме вісімдесятники стали чи не першим поколінням в українській літературі, котре так відверто, масово й цинічно поглинулося з колоніальною ідеологією. Вісімдесятники спаплюжили священні основи метрополії, на яких базувалася віковична васальна залежність України від Росії, і це святотатство припало на роки агонії радянської системи. Політично-соціальну сатиру Даниленка варто розглядати як творчість одного з найхарактерніших прозаїків-вісімдесятників, що мав вплив на естетику та ідеологію свого покоління.

Ідеологія вісімдесятиництва суттєво відрізняється від ідеології шістдесятників, які вірили в оновлену комуністичну систему. Сам Даниленко вісімдесятників називав «поколінням вмираючого тоталітаризму», відносячи його до літератури перехідного періоду. У передмові до антології сучасної української новели «Квіти в темній кімнаті» В. Даниленко пише: «Пік формування естетики вісімдесятників припав на період девальвації радянських цінностей, національно-демократичного піднесення та розвалу СРСР. Хихикання вісімдесятників осквернило передсмертні корчі імперії та її урочисті похорони» [5, с. 11-12]. У «Квітах в темній кімнаті» Даниленко оприлюднив своє творче кредо як ідеологію вісімдесятиництва, поставши таким чином одним із її теоретиків. В основі естетики вісімдесятників Даниленко зауважує «превалювання «Я» над «Ми», людини над суспільством; принцип поліфонії як багатоголосся світу, в якому мають свою правду і комашка, і нога, що її витоптує; іронічну відстороненість від світу» [5, с. 8-19].

Оповідання В. Даниленка «Гір-лір-лі» Інна Долженкова охарактеризувала як апокрифічний сюжет, «у якому звичайний хлопчик поступово виростає до надхмарних висот надлюдини» [10, с. 52]. Подієвою основою твору став євангельський сюжет про народження і розп'яття Спасителя. Але в ролі спасителя – не Ісус Христос, а кічевий образ комісара, який прийшов у цей світ, щоб змінити його основи. Ще дитиною майбутній Спаситель задумувався над тим, як змінити форму сонця (сатирична алюзія на плани партії змінити напрямки потоку рік). Розповідь у творі ведеться від імені Йосипа, батька святого сімейства, який викладає своє бачення історії

революційного життя та розп'яття сина. А щоб бути більш об'єктивним, Йосип вкраплює у свою розповідь євангелія від Матвія, Марка, Луки та Івана.

Белетризована Даниленком євангельська історія написана як бюрократичний протокол із параграфами, пунктами й підпунктами, ніби викладена пересічним конторським клерком. Як зауважує В'ячеслав Шнайдер, «герой «Тір-лір-лі» в одній особі – бюрократ, борець зі справедливістю і маніяк у боротьбі зі злом. Його дух непереможний, але замість добра у нього чомусь знову виходить зло» [11, с. 186]. Даниленків пророк пояснює, чому добрі наміри комуністів побудувати рай на землі закінчилися ГУЛАГОм і мільйонами знищених радянською репресивною системою людей, роблячи невтішний висновок: «Святе слово святе в серці, в голові вже напівсвяте, а дійде до рук, стає суццою карою» [7, с. 133].

Іншу причину знаходить апостол Лука. Все горе, на його думку, – від людей з нестандартним мисленням, які змушують людство еволюціонувати. «А я б, куме, – каже Лука, – заснував таку кумпанію, щоб їх стрибляла. Приміром, у нас по дві клепки, а тут народилося з трьома. Перевірили – і стрибали» [7, с. 141]. А коли Йосип тактовно заперечив, що й індивіди з більшою кількістю клепок – теж люди, Лука пропонує, щоб обдаровані люди проявили свою непересічність з лопатою в руках. «Ото б сиділи з вами в холодку, – каже Йосипу апостол Лука, – світило б сонечко, рута б шелестіла, любисток пах, а на столі ковбас – скільки хочеш. Їж, запихайся! А верби шелестять, гупають спілі груші, а соловейко тьох-тьох, тьох-тьох. А вони копають, а вони копають, на той світ, куме, копають. Отогді, коли їх не стане, і настане правда людська. Немає, куме, сильніших, немає розумніших, немає працюватіших, немає кращих. Усі однакові, на один машлак. Поставили б тоді столи через гори й окіяни, посадили б за один стіл німців, китайців, отих, що голі бігають. Аякже, привчать до порядку. Невже б ви їм не вділили пару штанів? І – баль на весь світ! Щоб пили, гуляли, а біля стола щоб стояв хор негрів у вишитих, помімаєш, сорочках і басами ревів «Розпрягайте, хлопці, коні!» [7, с. 141]. У цій мрії, власне, і викладено спародійоване Даниленком радянське уявлення про рівність та справедливість, яке збігається з ідеєю класової ненависті, проголошеною в «Маніфесті Комуністичної партії», однак доповнене українськими народницькими штампами.

Кого ж зобразив Даниленко в образі Спасителя? Українського революціонера? Новітнього Ісуса Христа? Відповідь схована в загадковому народженні немовляти. Хлопчик «мав червоне личко, каламутні очиці і запах горілого сірника» [7, с. 132]. Як відомо з багатьох джерел, що описують появу диявола в людській подобі, новонароджений антихрист пахне сіркою. Отже, оповідання «Тір-лір-лі» оповідає про антихриста як збірний образ більшовицької

революції, що в 1917-19 роках перервала становлення української державності.

В оповіданні «Місто Тіровиван», де схрещуються два плани – драматичний і комічний, спародійовано життя в Україні брежнєвської епохи. Драматичний план оповідання стосується арешту Цициповича, типового представника «покоління двірників і сторожів», а комічний – взаємостосунків між дорослим чоловіком і маленькою дівчинкою, історії дивного міста Тіровиван та системи їхнього політичного устрою.

Раз у п'ять років у Тіровивані проходять вибори найголовнішої людини в державі. Обираючи собі лідера, тіровиванці змушують кожного претендента на найвищу посаду пройти через тоненьку хистку кладку, перекинуту через баюру. Вони освітали претендента, який не ступив на кладку, а обійшов баюру, і претендента, який за допомогою жердини перескочив через грязюку. А коли третій претендент пішов через кладку, що під його вагою зламалась, і упав у яму з водою, тіровиванці радісно заплескали в долоні і вирішили, що це і є їхній новий вождь. Ощасливленого витягли з баюри, дали в руки булаву і з радісним гуком понесли до палацу. «Оцей наш, оцей не підведе! – лунали радісні вигуки. – А то вумники! Обходять, перескакують. Та ти що – коза чи заєць? Ти – человек! То веди себе соответствующим образом» [6, с. 10]. Алогічний вибір тіровиванців є образою критикою ментальності українців. Даниленків гротескний образ українських виборів нагадує традиції національної самокритики «Чухраїнців» Остапа Вишні. «Місто Тіровиван» є територією абсурду, нонсенсу, де, подібно до народних казок, перемагає найдурніший. Прикметно, що назва «Тіровиван» читається навпаки як «навиворіт».

Ще одним літературним апокрифом, що концептуально перегукується з оповіданням «Тір-лір-лі», є «Смерть учителя». І проблема порушується та ж сама – якість української еліти.

У передмові Петра Білоуса «Між першою та останньою чашкою кави» до збірки В. Даниленка «Сон із дзьоба стрижа» оповідання «Смерть учителя» потрактоване як «художньо зашифрований, іронічно-розвінчувальний твір про «літературних батьків» нинішнього письменницького покоління» [1, с. 15]. А в публікації Андрія Гарасима «Божевільні нотки, на яких грає українська душа» головний герой оповідання конкретизований: у суворому вчителі «впізнається один із авторитетів-шістдесятників, твори якого вивчають зараз українські школярі» [3, с. 162]. Саме «Смерть учителя» Ігор Бондар-Терещенко назвав найкращим оповіданням збірки [2, с. 6], а Петро Білоус зауважив, що воно «осібно стоїть» [2, с. 14] у книзі.

Як і в оповіданні «Тір-лір-лі», євангельський сюжет накладається на українські реалії 70-80-х років ХХ століття. «Смерть учителя» змальовує Київ доби застою з безконечними пиятиками київської богеми. Даниленко посилює правдивість історії за рахунок

введення в апокрифічну площину дійсних осіб: разом з учителем п'ють відомі діячі української культури, зокрема композитор Олександр Білаш, актор Микола Яковенко, художник Веніамін Кушнір. Пияцтво постає своєрідним бунтом проти системи. Даниленко використовує бурлескне поєднання високого і низького для створення комічного ефекту. Учителю розповідає притчу про змізерніння світу. Але й сам він потрапив у ресторані «Млин» на крадіжці трьох мельхіорових виделок. Петро і Павло викреслили зі своєї пам'яті жадливу правду про причину самогубства учителя, який не витримав сорому перед учнями й повісився в клозеті свого будинку на Андріївському узвозі. Таким чином, змізерніння стосується не лише світу: «...кожен посланий нам пророк буде все жалюгіднішою пародією на того, якого розп'яли. Та мусимо дякувати долі й за такого, – каже Павло, – бо кожен наступний буде ще гіршим» [9, с. 268].

Шукаючи прототип головного героя оповідання «Смерть учителя» серед відомих шістдесятників, натрапляємо на деяку подібність до Григора Тютюнника. Як і головний герой оповідання, у роки брежнєвського застою Григор Тютюнник «водив козу» із молодшими прихильниками своєї творчості, серед яких були такі письменники, як В'ячеслав Медвідь, Василь Шкляр, Олексій Микитенко. Як і герой Даниленкового оповідання, Григор Тютюнник жив і повісився на Андріївському узвозі. У ті роки серед київської богеми Тютюнник вважався ходячою совістю. Його боялися письменники, яким він в очі казав усе, що думав про їхні слабкі й відверто конформістські твори. А епізод оповідання, коли учитель гнівно кричить у телефонну трубку одному з літераторів: «Я прочитав книжку... у тебе немає жодного живого слова!» [9, с. 254] – перегукується зі спогадами Євгена Гуцала про те, як Тютюнник діставав його телефонним дзвінком і кричав у трубку, що в його книжці є лише три «живі абзаци» [4, с. 231]. Назва спогадів Євгена Гуцала «Зі свічкою в руці» – алюзія на однойменну картину Веніаміна Кушніра. Саме на цій картині упізнає вчителя апостол Петро з Даниленкового оповідання. До того ж назва оповідання «Смерть учителя» перегукується з Тютюнниковим – «Смерть Кавалера».

«Смерть учителя», – говорить Володимир Даниленко в інтерв'ю журналу «Книжковий клуб плюс», – сатира на національну еліту, зокрема на українське шістдесятництво, яке займало угодовську позицію з владою, наївно вірячи в Комуністичну партію з людським обличчям» [8, с. 17]. Даниленко послідовно наголошує на ідеологічній опозиційності між шістдесятниками і вісімдесятниками, що варто розглядати як одвічний конфлікт батьків і дітей у літературному процесі. З іншого боку, бачимо естетичну спорідненість творів Даниленка з традиціями комізму, філософізму й притчевості «химерної прози».

Література:

1. Білоус П. Між першою та останньою чашкою кави// Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа. – Львів: Піраміда. – 2006. – С. 4-16.
2. Бондар-Герещенко І. Продовження бенкету// Книжник-reviev. – 2007. – № 1. – С. 6.
3. Гарасим Андрій. Божевільні нотки, на яких грає українська душа// Кур'єр Кривбасу. – 2006. – № 205. – С. 161-164
4. Гуцало Є. Зі свічкою в руці// Вічна загадка любові: Літературна спадщина Григора Тютюнника. Спогади про письменника. – К., 1988. – С. 200-239.
5. Даниленко В. Історія одного ісходу// Квіти в темній кімнаті: Сучасна українська новела. – К.: Генеза, 1997. – С. 5-15.
6. Даниленко В. Місто Тіровиван// Даниленко В. Місто Тіровиван. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 6-12.
7. Даниленко В. Тір-лір,-лі// Даниленко В. Місто Тіровиван. – Львів: Кальварія, 2001. – С. 127-144.
8. Даниленко В. Українська література – це Ноїв ковчег європейської літератури// Книжковий клуб плюс. – 2007. – № 1. – С. 17-19.
9. Даниленко В. Смерть учителя// Даниленко В. Сон із дзьоба стрижа. – Львів: Піраміда, 2006. – С. 249-269.
10. Долженкова І. Притча про змізеріння людини// Волинь-Житомирищина. – 2005. – № 13. – С. 52-54.
11. Шнайдер В. Письменник, що сказав жорстоку правду// Кур'єр Кривбасу. – 2005. – № 191. – С. 185-188.